IIP: WJHSS
IIP
World Journal of Humanities and Social Sciences

An Online Peer-Reviewed / Refereed Journal
Vol: 01 No. Issue IV, (October-December) (2025)
Impact Factor: IIFS: 5.75
ISSN: 3107-6661 (Online)

भारताची वाढती भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षा आणि चीन-अमेरिका स्पर्धा: धोरणात्मक संधी आणि आव्हाने

श्रीमती. आतार आयेशा शफिक
संशोधक विद्यार्थी,राज्यशास्त्र अधिविभाग,शिवाजी विद्यापीठ,कोल्हापूर

Article Info

Article History:
Received: 15th Dec 2025
Accepted: 18th Dec 2025
Published: 20th Dec 2025

Keywords:
भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षा
चीन-अमेरिका स्पर्धा
इंडो-पॅसिफिक

ABSTRACT

शीतयुद्धोत्तर जागतिक व्यवस्था चीनच्या वाढत्या सामर्थ्यामुळे बहु-ध्रुवीयतेकडे सरकत आहे. या डायनॅमिक्समध्ये, भारत केवळ तटस्थ न राहता एक सक्रिय आणि संतुलन साधणारी शक्ती (Balancing Power) म्हणून उदयास येत आहे. चीन-अमेरिका स्पर्धेमुळे भारताला 'चायना-प्लस-वन' धोरणातून उत्पादन क्षेत्रात संधी मिळत आहेत, तर दुसरीकडे चीनवरील आर्थिक अवलंबित्व आणि LAC वरील तणाव ही मोठी आव्हाने आहेत. हा निबंध चीनच्या १५ व्या पंचवार्षिक योजनेच्या आणि जहाजनिर्मितीच्या महत्त्वाकांक्षेच्या पार्श्वभूमीवर भारताच्या भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षेचे स्वरूप, धोरणात्मक स्वायत्तता टिकवण्याचे आव्हान आणि इंडो-पॅसिफिकमधील नेतृत्वाची संधी यांचे सखोल विश्लेषण करतो.

Plagiarism Check Report:
Date of Report: Dec 17, 2025
Similarity Index: 4%
Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2025 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Atar, A. S. (2025). भारताची वाढती भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षा आणि चीन-अमेरिका स्पर्धा: धोरणात्मक संधी आणि आव्हाने. IIP: World Journal of Humanities and Social Sciences (IIPWJHSS), 1(IV), 197–200.

प्रस्तावना (Introduction)

गेल्या दशकात जागतिक राजकारणात झालेले सर्वात मोठे परिवर्तन म्हणजे अमेरिका आणि चीन यांच्यातील तीव्र झालेली धोरणात्मक स्पर्धा. ही स्पर्धा आता केवळ व्यापारापुरती मर्यादित नसून ती तंत्रज्ञान, पुरवठा साखळी, लष्करी वर्चस्व आणि जहाजनिर्मितीसारख्या महत्त्वाच्या औद्योगिक क्षेत्रांपर्यंत पोहोचली आहे. या ऐतिहासिक बदलांच्या वेळी, भारत जगातील तिसरी सर्वात मोठी शक्ती म्हणून उदयास येत आहे, ज्याचे कारण जलद आर्थिक वाढ आणि वाढती लष्करी क्षमता आहे.

भारताची परराष्ट्र नीती आता अधिक आशावादी (Assertive) झाली आहे, जी केवळ प्रादेशिक नव्हे, तर जागतिक स्तरावर आपला ठसा उमटवू इच्छिते. संशोधन प्रश्न: चीनच्या वाढत्या नियोजनबद्ध महत्त्वाकांक्षा आणि अमेरिका-चीन व्यापार युद्धाच्या पार्श्वभूमीवर, भारत आपली 'धोरणात्मक स्वायत्तता' जपून आपली वाढती भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षा कशी साधत आहे? या धोरणात्मक स्थितीमुळे भारताला कोणत्या संधी मिळतात व कोणती आव्हाने स्वीकारावी लागतात?

उद्दिष्ट्ये (Objectives)

1. चीन-अमेरिका स्पर्धेचे वर्तमान स्वरूप आणि चीनच्या १५ व्या पंचवार्षिक योजनेतील मुख्य धोरणे समजून घेणे.
2. भारताच्या भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षेचे आधारस्तंभ आणि हिंद महासागर क्षेत्रातील नेतृत्वाचे महत्त्व ओळखणे.
3. या स्पर्धेमुळे भारताला प्राप्त झालेल्या 'चायना प्लस वन' धोरणासारख्या आर्थिक संधी आणि चीनवरील आर्थिक अवलंबित्वाचे आव्हान (उदा. APIs) यांचे मूल्यांकन करणे.
4. अमेरिका-चीन शक्ती बुद्धिबळाच्या खेळात भारत 'बलिदानाचे प्यादे' न बनता समतोल कसा राखू शकतो, यावर विश्लेषण करणे.

विषय विवेचन-:

१. चीन-अमेरिका स्पर्धेचे स्वरूप आणि चीनचे नियोजनबद्ध धोरण

अमेरिका-चीन स्पर्धा आता प्रामुख्याने तंत्रज्ञान (चिप्स), दुर्मीळ पृथ्वी धातू आणि लष्करी संतुलनावर (उदा. तैवान सामुद्रधुनी) केंद्रित झाली आहे. चीन आपली महत्त्वाकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी नियोजनबद्ध पंचवार्षिक योजनांचा आधार घेतो, ज्यामुळे त्याला 'वायुवेगाने' विकास साधता आला आहे.

अ. चीनची १५ वी पंचवार्षिक योजना: महत्त्वाकांक्षेचे केंद्र

चीनच्या १५ व्या पंचवार्षिक योजनेचे लक्ष देशांतर्गत आर्थिक संकटावर मात करणे आणि जागतिक प्रभाव वाढवणे हे आहे:

उच्च तंत्रज्ञान आणि निर्यात: आर्थिक स्थैर्य राखण्यासाठी उच्च-तंत्रज्ञान उद्योग आणि वैज्ञानिक विकासाला निधी पुरवणे, तसेच निर्यात उद्योगांना पाठिंबा देऊन चीनची निर्यात शक्ती कायम राखणे.

सामरिक केंद्रबिंदू: शी जिनपिंग यांचे ‘ग्लोबल डेव्हलपमेंट इनिशिएटिव्ह’, ‘ग्लोबल सिक्युरिटी इनिशिएटिव्ह’ आणि ‘ग्लोबल सिव्हिलायझेशन इनिशिएटिव्ह’ हे चीनचा जागतिक दक्षिणेवर सामरिक प्रभाव वाढवण्याचे धोरण दर्शवतात.

जहाजनिर्मितीतील वर्चस्व: योजनांच्या माध्यमातून चीनने जहाजनिर्मिती क्षेत्रात मोठी झेप घेतली आहे, ज्यामुळे जागतिक शिपिंग व्यापारावर चीनची पकड मजबूत झाली आहे. यामुळे अमेरिकेने चिनी-लिंड जहाजांवर शुल्क वाढवून प्रत्युत्तर दिले आहे.

ब. व्यापार युद्धाचा परिणाम

अमेरिका-चीन व्यापार युद्धाने दुर्मीळ पृथ्वी धातू आणि अर्धवाहक चिप्सच्या निर्यातीवर निर्बंध लादले आहेत. या संघर्षाचा परिणाम कमी करण्यासाठी, जिनपिंग यांनी ढासळलेल्या अर्थव्यवस्थेचा पाया सुधारण्याचा प्रयत्न केला आहे आणि भारताशी संबंध सुधारण्यासाठी द्विपक्षीय बोलणी सुरू करण्यासही सुरुवात केली आहे.

२. भारताच्या भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षेचे आधारस्तंभ

भारताची वाढती महत्त्वाकांक्षा भू-राजकीय महत्त्वाचे स्थान, आर्थिक ताकद आणि लष्करी बळ यावर आधारित आहे:

आर्थिक सामर्थ्य: भारताची अर्थव्यवस्था जगातील वेगाने वाढणाऱ्या प्रमुख अर्थव्यवस्थांपैकी एक आहे. २०३८ पर्यंत PPP च्या बाबतीत अमेरिकेला मागे टाकून दुसरी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनू शकते, असे अंदाज आहेत.

इंडो-पॅसिफिक आणि हिंद महासागर नेतृत्व: भारत 'नेबरहुड फर्स्ट' धोरण राबवून प्रादेशिक देशांना जोडून, हिंद महासागर क्षेत्रात बाह्य शक्तींचा (विशेषतः चीनचा) प्रभाव संतुलित करत नेतृत्व करण्याचा प्रयत्न करत आहे.

लोकशाही प्रति-संतुलन: अमेरिकेसह पाश्चात्त्य देशांसाठी भारत चीनला एक विश्वासार्ह लोकशाही प्रति-संतुलन म्हणून महत्त्वाचा आहे.

३. धोरणात्मक स्वायत्तता आणि त्रिपक्षीय संबंध

भारत कोणत्याही एका गटात सामील न होता, दोन्ही महासत्तांशी संतुलित संबंध राखून धोरणात्मक स्वायत्तता जपत आहे.

अमेरिका-भारत मैत्री: चीनच्या आक्रमकतेमुळे (गलवान संघर्ष) आणि तंत्रज्ञान/लष्करी सहकार्यामुळे भारत QUAD, I2U2, iCET, ADDD आणि INDUS X सारख्या उपक्रमांद्वारे अमेरिकेकडे झुकत आहे.

चीनसोबतचे संबंध: भारत-चीन संबंध अद्याप संघर्षात्मक (Adversarial) आहेत. गलवान संघर्षानंतर संबंध सामान्य झालेले नाहीत. दोन्ही देशांचे संबंध 'स्थिर विवाह' (Stable Marriage) नमुना प्रदर्शित करत आहेत, जिथे भारत-अमेरिका मैत्रीपूर्ण आहेत, परंतु दोघांचेही चीनशी विरोधी संबंध आहेत.

संतुलनाची गरज: अमेरिका-चीन शक्ती बुद्धिबळाच्या खेळात बलिदानाचे प्यादे न बनण्यासाठी भारताला दोन्ही महाकाय राष्ट्रांमध्ये समतोल राखणे आवश्यक आहे. भारताला अमेरिका-चीन कॉन्डोमिनियम (G-2) बद्दल तसेच अमेरिका-चीन संकट या दोन्हींबद्दल चिंता आहे.

४. संधी आणि आव्हाने:

संधी (Opportunities)	**आव्हाने (Challenges)**
उत्पादन केंद्र (China Plus One): चीनच्या वाढत्या प्रभावामुळे कंपन्या भारतासारख्या पर्यायांकडे वळत आहेत, ज्यामुळे भारताला उत्पादनाचे नवीन केंद्र बनण्याची संधी.	सीमा सुरक्षा (LAC): चीनसोबतची LAC वरची तणावपूर्ण स्थिती आणि भविष्यातील संघर्षाचा धोका, ज्यामुळे लष्करी आधुनिकीकरण महागडे ठरू शकते.

तंत्रज्ञान आणि निधी: अमेरिका आणि मित्र राष्ट्रांकडून अत्याधुनिक तंत्रज्ञान, संरक्षण करार (iCET) आणि गुंतवणूक मिळण्याची संधी.	आर्थिक अवलंबित्व: APIs (Active Pharmaceutical Ingredients), इलेक्ट्रॉनिक्स आणि दुर्मीळ पृथ्वी धातूंच्या पुरवठा साखळीसाठी चीनवर असलेले अवलंबित्व कमी करणे.
बहुपक्षीय प्रभाव: QUAD, IPEF (इंडो-पॅसिफिक आर्थिक चौकट) आणि G20 सारख्या संस्थांमध्ये सहभाग घेऊन जागतिक पटलावर प्रभावी भूमिका बजावणे.	प्रादेशिक अस्थिरता आणि दबाव: चीनचा पाकिस्तान, श्रीलंका आणि नेपाळमधील वाढता प्रभाव भारताच्या प्रादेशिक नेतृत्वाला आव्हान देतो. तसेच, अमेरिका आणि चीनकडून आपल्या बाजूने निर्णय घेण्यासाठी येणारा आंतरराष्ट्रीय दबाव.
लष्करी आधुनिकीकरण: अमेरिका आणि भागीदारांकडून तंत्रज्ञान हस्तांतरणामुळे लष्कराचे आधुनिकीकरण करण्याची संधी.	गुंतवणुकीतील पसंती: 'कोरोना' महामारीनंतर अनेक अमेरिकन कंपन्यांनी भारताऐवजी दक्षिण पूर्व आशियाई राष्ट्रांना गुंतवणूक करण्यासाठी पसंती दिली, ज्यामुळे भारताला आपले धोरण अधिक आकर्षक करावे लागेल.

निष्कर्ष (Conclusion)

भारताची वाढती भू-राजकीय महत्त्वाकांक्षा चीन-अमेरिका स्पर्धेत एक निर्णायक आणि संतुलन साधणारी शक्ती म्हणून उदयास आली आहे. चीनच्या नियोजनबद्ध पंचवार्षिक योजना, जहाजनिर्मितीतील वर्चस्व आणि व्यापार युद्धाच्या पार्श्वभूमीवर, भारताने धोरणात्मक स्वायत्ततेचे धोरण यशस्वीरित्या वापरले आहे.

भारत जगातील तिसरी सर्वात मोठी शक्ती बनण्याच्या मार्गावर असला तरी, चीनच्या आक्रमकतेला तोंड देत, आर्थिक अवलंबित्वाची समस्या सोडवत आणि आंतरराष्ट्रीय दबावाचा सामना करत भारताला आपली धोरणात्मक उद्दिष्ट्ये गाठावी लागतील. दीर्घकाळात, भू-राजकीय स्तरावर यशस्वी होण्यासाठी भारताला केवळ आर्थिक आणि लष्करी शक्ती वेगाने वाढवावी लागणार नाही, तर जागतिक नियम-आधारित व्यवस्थेत (Rule-Based Order) एक सक्रिय आणि विश्वासार्ह भागधारक म्हणून स्वतःला सिद्ध करावे लागेल.

संदर्भ (References)

1. रायसिंग, डॉ. तुषार (उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठातील संरक्षणशास्त्र विभाग). (संदर्भित लेख: चीनची १५वी पंचवार्षिक योजना आणि व्यापार युद्धावरील विश्लेषण)
2. देशमुख, सीएमडीई एसएल (संरक्षण संशोधन आणि अभ्यास). (संदर्भित लेख: अमेरिका-चीन पॉवर गेमचा भूतकाळ - भारतासाठी आवश्यक गोष्टी)
3. Vinay Kumar Malhotra, (2019), International Relation, Surjeet Publications
4. शैलेंद्र देवळणकर,(2016)मोदी कालखंडातील भारताचे परराष्ट्र धोरण सकाळ पब्लिकेशन.